

ЛІТАРАТУРАЗНАЎСТВА

І.А. Бажок (Гомель)

СУЧАСНЫЯ ЛІТАРАТУРНА-КРЫТЫЧНЫЯ ЭСЭ

Акрамя мастацкай эсэістыкі ў апошнія дзесяцігоддзі становяцца распаўсюджанымі літаратуразнаўчыя эсэ (Л. Галубовіча “Сыс і кулуары”, Г. Кісліцынай “Blonde Attack” (эсэ з кнігі), І. Шаўляковай “Сапраўдныя хронікі поўні”, І. Штэйнера “Каму без чалавека патрэбна слова”, І. Саверчанкі “Бляск кароны” (эсэ з кнігі), А. Андрэева “Вы ўсё ж такі хацелі б стаць пісьменнікам?” і інш.).

Літаратурна-крытычныя эсэ Л. Галубовіча “Сыс і кулуары” (2010 г.) уяўляюць цікавасць не толькі як творы інфарматыўнага, крытыка-тэарэтычнага характару, але і як творы высокай мастацкай прыроды.

У цэнтры ўвагі аўтара – класікі, знакамітыя сучаснікі, малавядомыя таленавітыя творцы, з якімі быў знаёмы пісьменнік. Дзякуючы аўтарскаму “я”, яскрава праяўленаму ў кожным эсэ, выразна адчуваюцца адносіны Л. Галубовіча да кожнага са сваіх “герояў”.

Пяць эсэ кнігі адметныя – “Кнігі”, “Чытачы”, “Паэзія”, “Проза”, “Крытыка” – у іх аўтар не разважае над лёсам і развіццём узаных аб’ектаў, а гаворыць пра сябе, свой вопыт ці характарызуе канкрэтныя кнігі і творы. Кожнае з названых эсэ мае свой падзагалавак: “Мае літаратурныя ўніверсітэты”, “З уласнага вопыту”, “Развагі нанач”, “Прага рэвізіянізму” і “Роздум” адпаведна. Удакладняючы назву, Л. Галубовіч вызначае вектар чытацкага ўспрыняцця аналагічна таму, як гэта рабілі Ігнат Абдзіраловіч і Суліма.

Непадобнае да іншых эсэ пра В. Быкава, якое складаецца з шасці частак. Л. Галубовіч імкнецца звярнуць увагу чытача на нядаўна апублікаваную аповесць “Бліндаж”. Эсэіст імітуе манеру пісьма В. Быкава і сам падкрэслівае: “Чыста быкаўская «творчая дыспазіцыя»” [1, с. 45]. У эсэ многа цытат, але гэта цытаты з твора героя эсэ, а не перадача думак іншых даследчыкаў. Такім чынам, кола аб’ектаў літаратурна-крытычнага эсэ складаюць сам аўтар, яго герой і творы героя.

Кожнае эсэ мае эпіграф, роля якога заключаецца ў стварэнні першаснага мысленчага поля. У якасці экспазіцыі літаратурна-крытычных эсэ Л. Галубовіча выступаюць кароткія біяграфічныя звесткі і пералік твораў таго ці іншага пісьменніка. Тлустым шрыфтом вылучаецца назва твора ці кнігі, пра якую ў асноўным пойдзе гаворка ў эсэ. Гэтае вылучанае слова – праекцыя на непасрэдны тэкст эсэ.

У эсэ Л. Галубовіча спалучаюцца дынаміка і статыка думкі, сюжэтнасць і апісальнасць. Амаль у кожным літаратурна-крытычным эсэ

прысутнічае суб'ектыўная крытычная заўвага адносна творчасці аўтара, што прыцягвае ўвагу чытача. Нягледзячы на адносную вольнасць аўтара ў жанры эсэ, Л. Галубовіч дзейнічае мэтанакіравана. І. Шаўлякова адзначае, што “аўтар кнігі «Сыс і кулуары» выяўляе імкненне да літаратурна-крытычнай «фармулізацыі», выноўвання дакладных, лаканічных і максімальна змястоўных вызначэнняў сутнасці тых з’яў найноўшай літаратуры, якія для яго асобасна важныя” [2, с. 162].

Сам Л. Галубовіч у эсэ пра А. Разанава прызнаецца: “І тое, што зараз я тут буду пісаць – гэта не крытыка, не агляд, а тым больш не панегірык вядомаму аўтару. Гэта суб'ектыўнае разважанне над яго шматгадовай творчасцю і неардынарнай асобай” [1, с. 89]. У гэтым выпадку Л. Галубовіч прыніжае сваё майстэрства эсэіста, бо яго эсэ вельмі прадуманыя, лагічныя, адметныя, цэласныя і ідэйныя. Падобных правілаў літаратурнага этыкету прытрымліваліся Сімяон Полацкі, У. Сыракомля.

Даследаванні літаратурна-крытычных эсэ нешматлікія. А. Маслакоў сцвярджае, што адной з вызначальных рыс эсэ і яго зместавай прыметай з’яўляецца “перажыванне культуры як асабістага вопыту” [3, с. 41]. Прадметам літаратурна-крытычных эсэ з’яўляецца літаратура. Ад літаратурна-крытычных навуковых артыкулаў эсэ адрозніваюцца ў першую чаргу канчатковай мэтай, якая ў эсэ заключаецца ў перакананні чытача ва ўласнай праўдзе.

Адметнасцю выяўлення аўтарскага “я” вылучаюцца эсэ Г. Кісліцынай. Падобнае самавыяўленне ў літаратурна-крытычным тэксце – з’ява не характэрная для беларускай навуковай сферы. Аднак менавіта выражаная “я”-канцэпцыя Г. Кісліцынай сведчыць пра замацаванне і ўдасканаленне жанру эсэ ў літаратуразнаўстве і крытыцы. Аўтар дае ацэначную характарыстыку найноўшым з’явам у беларускай літаратуры, правакуе чытача, выказвае парадаксальныя думкі, прыводзіць неаспрэчныя доказы ўласнай праўды. У першым эсэ з кнігі “Blonde attack” (2003 г.) “Крытыка – жаночая справа” Г. Кісліцына адкрывае перад чытачом сваё дзіцячае жаданне быць урачом: “У дзяцінстве я хацела стаць урачом. Лекары – прафесія найбліжэйшая да літаратараў” [4, с. 6]. Спецыфіка эсэ як жанру выяўляецца ў выражэнні асобы аўтара ў тэксце, што ў выніку прыводзіць да рознастылёвасці літаратурна-крытычнага эсэ, індывідуалізацыі літаратуразнаўства і крытыкі наогул.

Літаратурна-крытычныя эсэ, аб’яднаныя пад агульнай назвай “Для вечнасці Беларусь” (2011 г.), А. Сямёнавай адметныя філасофскай канцоўкай. З чаго б ні пачыналася эсэ – парадокса, інтрыгуючага ўступу памерам са старонку, філасафемы, ці проста гісторыі знаёмства з творчасцю аўтара – кожны тэкст мае моцныя апошнія радкі, што прымушаюць умоўнага чытача задумацца над пытаннем значна глыбей. Само эсэ становіцца толькі падставай да гэтага роздуму. У літаратурна-крытычных эсэ яскрава падкрэсліваецца значнасць кожнага пісьменніка.

Асэнсоўваючы творчасць А. Разанава, А. Сямёнава прыходзіць да анталагічнага філасофскага пытання: “...Тым часам набліжаюцца і адыходзяць даты ў календары – з тых, што адзначаюць. Даты Алеся Разанава... Але на шляху ў бязмежнасць каляндарны ўзрост не мае значэння, вечнасць абьякавая да звестак у пашпарце. У яе свае каардынаты...” [5, с. 402]. Прынцып пабудовы літаратурна-крытычнага эсэ заключаецца ў адлюстраванні асаблівасцей вобраза пісьменніка, асобных момантаў яго творчасці, на аснове якіх аўтар эсэ фармулюе філасофскае пытанне. Апошняя прапануецца вырашыць умоўнаму чытачу, бо сам эсэіст ужо прадэманстраваў свой пункт гледжання праз асобу і творчасць невыпадкова абранага пісьменніка.

Літаратуразнаўчыя эсэ І. Штэйнера – адметная плынь у сучаснай эсэістыцы. Аўтар разважае над праблемамі чалавечтва ў літаратуры, не абмяжоўваючыся ні часам, ні прасторай. У яго кнігах злучаны ў адно цэлае французская і італьянская літаратуры, антычная і сучасная. Аўтары, тэксты, тэмы і праблемы ўсіх часоў і народаў падуладныя эсэісту. Доказная сістэма ў творах І. Штэйнера настолькі факталагічна разнастайная і моцная, што ва ўмоўнага чытача амаль не застаецца іншых, адрозных ад аўтарскіх, варыянтаў вырашэння пытання.

У жанравых адносінах творы І. Штэйнера – літаратуразнаўчыя эсэ: “Аўтар гэтага [“Смехъ зъ болѣстию смешанъ будетъ”] эсэ таксама зведаў магутны ўплыў згаданай усясільнай багіні, што выразна праявіцца на розных узроўнях даследавання” [6, с. 11]. Такім чынам, эсэіст першапачаткова ставіць перад сабой мэту “даследаваць”, гэта значыць, што сам аўтар сцвярджае літаратуразнаўчы характар сваёй працы. М. Тычына называе літаратуразнаўства І. Штэйнера “сугестыўным” [7, с. 160], а кнігу “Валадар над усім” – “даследчым фаліянтам” [8, с. 4], указваючы тым самым не толькі на навуковы характар працы, але і на маштабнасць рэалізацыі творчай задумы. Больш за тое, творы І. Штэйнера з’яўляюцца інфарматыўна-пазнаваўчымі: “Доўгі час лічылася, што пачварныя абліччы простага людзю на карцінах Брэйгеля і Босха абумоўлены іх сатырычнай скіраванасцю. На самой справе, вялікія мастакі паказалі рэальныя твары людзей, вымушаных харчавацца хлебам, выпечаным з зерня, заражанага спарыньёй” [9, с. 89]. У кожным сваім эсэ аўтар выкарыстоўвае падзеі і факты з антычнасці, якая з’яўляецца крыніцай мудрасці і першапачатку ўсіх працэсаў. Так, даследуючы творчасць А. Разанава, І. Штэйнер параўноўвае паэта з егіпецкім фараонам, які, уступіўшы на трон, пачынаў будаваць уласную піраміду.

У кнігах “З апокрыфа ў канон” (2010 г.) і “Невядомая велічыня” (2017 г.) А. Разанава змешчаны гутаркі, выступленні, нататкі і згадкі аўтара розных часоў. Кожны адказ на пытанне ці асобнае разважанне пісьменніка – гэта эсэ, часцей за ўсё на тэму творчасці. А. Разанаў лаканічна, але вельмі трапна і ёміста адказвае на складаныя пытанні

мастацтва і жыцця: “Свята святое, яно памятаецца само: у ім нішто не належыць нікому, а ўсё даецца (дорыцца) ўсім” [10, с. 213].

І. Шаўлякова – аўтар кнігі эсэістычных артыкулаў “Сапраўдныя хронікі Поўні” (2011 г.). Назвы артыкулаў вядомай крытыка і літаратуразнаўцы заўсёды вельмі трапныя: “Маланкавыя будні самотнага сонца: Практычная (ілюстраваная) уфалогія” (вылучана аўтарам), “Ціхія гульні пасля кананады”, “Ліставанне з Велізарнай Цішынёй” і інш. Асаблівасцю эсэістыкі І. Шаўляковай з’яўляецца метафарычнасць, часта пісьменніца выкарыстоўвае графічнае вылучэнне слоў. Літаратурна-крытычныя эсэ з разглядаемай кнігі блізкія да мастацкіх твораў, у якіх значнае месца займаюць сродкі выразнасці. Парадаксальнасць адзначанай разнавіднасці эсэ праяўляецца ў тым, што “нягледзячы на суб’ектыўнасць выкладу думкі” яна мае “аб’ектыўны характар” [11, с. 133].

Сучасныя літаратурна-крытычныя эсэ з’яўляюцца сінтэтычнымі творамі, якія спалучаюць у сабе мастацтва і літаратуразнаўства. Эсэісты, звяртаючыся да асобы і творчасці пісьменніка, не імкнуцца да ўсебаковай характарыстыкі аб’екта, а выказваюць суб’ектыўнае меркаванне наконт асобных момантаў, здольных прыцягнуць увагу ўмоўнага чытача, выклікаць да роздуму.

Літаратура

1. Галубовіч, Л. Сыс і кулуары / Л. Галубовіч. – Мінск : Літаратура і Мастацтва, 2010. – 176 с.
2. Шаўлякова, І. Сапраўдныя хронікі Поўні : артыкулы і рэцэнзіі / І. Шаўлякова. – Мінск : Літаратура і Мастацтва, 2011. – 184 с.
3. Маслаков, А. Жанрово-структурные особенности эссеистики русских поэтов XX века (на материале произведений А.А. Блока, О.Э. Мандельштама, М.И. Цветаевой, И.А. Бродского) : дис. ... канд. филол. наук : 10.01.01 / А.А. Маслаков. – Ростов н/Д, 2016. – 239 с.
4. Кісліцына, Г. Blonde Attack / Г. Кісліцына. – Мінск : Логвінаў, 2003. – 144 с.
5. Сямёнава, А. У святой краіне выгнання : імпрэсіі, адлюстраванні / А. Сямёнава. – Мінск : Кнігазбор, 2011. – 488 с.
6. Штэйнер, І. Смехъ зъ болѣстію смешанъ будетъ: смехавыя традыцыі Рэнэсансу ў сатырычнай літаратуры XX стагоддзя / І. Штэйнер. – Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2017. – 141 с.
7. Тычына, М. Стрела в поліце / М. Тычына // Штэйнер, І. Криница, из которой пил святой: философия поэзии Алеся Рязанова. – Минск : РИВШ, 2010. – С. 153–160.
8. Тычына, М. Як пераадолець кніжны голад / М. Тычына // Штэйнер, І. Валадар над усім: канцэпт голаду ў беларускай і сусветнай літаратуры. – Гомель : ГДУ імя Ф. Скарыны, 2016. – 125 с.
9. Штэйнер, І. Валадар над усім: канцэпт голаду ў беларускай і сусветнай літаратуры / І. Штэйнер. – Гомель: ГДУ імя Ф. Скарыны, 2016. – 125 с. 84.
10. Разанаў, А. Невядомая велічыня : гутаркі, артыкулы, згадкі / А. Разанаў. – Мінск : І. П. Логвінаў, 2017. – 254 с.
11. Нестеренко, Ю. Тематические разновидности писательского эссе / Ю. В. Нестеренко // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов : Грамота, 2014. – № 2. – Ч. 2. – С. 131–135.